

Van ítélet

- Töredékes üdvözlét Déry Tibor 75. születésnapjára-

I.

Jelentős egyéniségek sajátossága: arra kényszerítik embertársainkat, hogy nemünk fejlődésének lehetséges utjait új fényben tekintsék, új és fontos változatokat pillantsanak meg benne. Mint eddig is mindig, most is vitázva ismerem fel Déry létének súlyát. Van ítélet, mondom az önéletrajz "Ítélet nincs" címével hadakozva. Hadakozva, ezuttal az igaz emberi fejlődés folytonosságáért a történelem menetében, amit Déry önéletrajza a művészi ábrázolás magával ragadó erejével tagadni látszik. Míg számos más eszmei ellentét a folytonosság egyeduralmának tagadására készített, Déry kiváltja ez ellentmondás elemeiben az együttlétezés szükségességét. Minden, ami az emberiséggel történik, egyszerre és elválaszthatatlanul folytonos is és ugyanakkor a folytonosság megszakítása is, éppen a gyökeresen új felléptével. Déry itt a tagadást látszik a figyelem homlokterébe állítani, éppen saját szubjektumának központba helyezésével. Ám, ezt le kell szegezni, ezzel egyuttal gyökeresen új összefüggéseket is tár fel. De mégis, akár akarja ezt, akár nem, a szubjektive szakadozott, időt feloldó egymásmellettsége eredeti módon sajátos egymásutánba, egymásból következésben áll össze, ha azokat a műveket nézzük, amelyeket közvetlenül ezek az önállóvá vált pillanatok / melyek nem egyszer évekként is voltak / eredményeztek. Éppen a költészet, a Déry költészetének gazsága váltja ki bennünk azt a háttérélményt, azt a háttérmegismerést, hogy az ilyen élményatomok valószínűleg nem atomok, hanem egy meghatározott irányban mozgó komplexus szerves alkotó részei. Van ítélet, van objektivitás, van fejlődés. De hogy ezeket igaz és új módon meglássuk, nélkülözhetetlen mint kiindulópont, mint közvetítő a Déry-féle önéletrajz szellemes és szuggesztív tagadása. Ebben a megvilágításban ember és társadalom, ember és történelem / az ember saját történelme / alapvetően új megvilágításba kerül.

II.

Déry önéletrajza tagadni látszik minden illetően folytonosságot. Szellemidézések sorozata ez a könyv, mely nagy megjelenítő erővel félretol, sőt felbont, megtagad minden szubjektív és objektív folytonosságot. A költőileg összefogó megemlékezés pedig érzékileg átélhetővé, közvetlenül megigézővé teszi a felbomlasztás eme folyamatát. Minden a szerző lelke egy pillanatából indul ki, minden ilyen pillanatokba torkollik. Déry önéletrajza talán az egyetlen jelentős vallomás egy ember saját életéről, ahol az életnek eme fejlődésmenete nemcsak hiányzik, hanem mint nemlétező van elének tárva.

Ezért nincs ítélet. Ámde ugyanakkor, mint nem egy jelentős író jelentős alkotásában, az ábrázolástudatos szándékai ellenére annak mélyebb logikája, átfogóbb összefüggésekre utal. Rávilágít például arra, hogy emberileg lényeges viszonylatokban lehetetlen az intenzív élményt, a komoly emberi felvevőképességet, más emberek, mások sorsát illetően azok értékeléséről leválasztani. Már maga a tudomásulvétel, az emlékezésben történő megrögződés nincs és nem lehet - pozitív vagy negatív - értékitéletek nélkül. Még a felejtés is értékitéletet tartalmaz, akár tudja azt a felejtő, akár nem, akár akarja, akár nem akarja tudomásul venni. Felületes, formális értelembe az emlékek elrendezésében Tóth Árpád és Füst Milán arcképei egyféléképpen idéződnek fel. Ámde nincs és nem is lehet értelmes olvasó, aki az elsőnek igézetes igenlésével, a másikkal szenvedélyesen fölényes parodizálásával ne jönne közvetlenül tisztába. És itt nemcsak irodalomról, ideológiáról van szó. Maga az élet is ilyen. Az Aranka-szerelme szenvedélyes ellentmondásainak jelenbe

ható kisugárzása és az első feleség megismerése az előszobában ülő titkárnő alakjában: mi más ez, mint értékiéletek ellentéte? Életünk elsődlegesen praxis és ez nincs értékelés, értékitélet nélkül. Minél erőlyesebben akarja Déry az életnek ezt az alaptényét kiküszöbölni, annál finomabban, árnyaltabban, mélységeket feltáróbban ábrázolja azt művészileg.

III.

Az önéletrajz alapvető kompozíciója az ítélet tagadásából kiindulva a fejlődés folytonosságának tagadása is. Ez annyira alapvetően építő alapja e műnek, hogy belülről felbonthatatlannak, meg nem haladhatónak tűnik fel. Amde, mint arra Roy Pascal annak idején helyesen rámutatott, az önéletrajz sajátos műfaj, mely nem azonos még az önéletrajzi regénnyel sem: egy a valóságban átélt élet ábrázolása ez, mely sohasem közönyösíthető el, sohasem taszithatja a lényegtelen "modell" színvonalára a valóságosan átélt, alkotó objektivációjában jelentős életet magát. Ez nem csak az ábrázolt alakokra vonatkozik, amikor is például Tóth Árpád és Füst Milán arcképei csakugyan arcképek és nem puszta képek, ahol, mint például a Werther Lotte-jánál, teljesen közönyös a hasonlóság kérdése. Déry önéletrajzának egyik legnagyobb értéke éppen a legtöbb arckép megigéző hasonlatossága.

Amde ez visszavonatozik a szerző önarcképére is. Hiába iktatja ki komoly értékeket termelő tudatosságából ezeket a mozzanatokat, azok írói és emberi egyéniségének mégis szerves, sőt döntő fontosságú tényezői maradnak. Nem véletlen, hanem nem mellékes vonás, sőt nem is sikerületlen művészi kísérlet a fiatal Déry írói reagálása a háborúra, a háborút közvetlenül követő korszak kétségbeesett, fékezhetetlenül egyéni szabadságvágyára. És még kevésbé véletlen, hogy ez a fejlődés éppen az író szenvedélyes meg nem alkuvása, végigmenése következtében juttott zsákutóba. Az "Országuton" című regény /1924/ végé felé ez áll: "Mikor először léptem ki az országra, azt hittem, egyedül vagyok. Nincs senki, aki szeressen, s nincs senki, akit szeretnék: tehát egyedül fogok maradni. Ugy látszik, nem lehet. Mindenki szeret és mindenkit szeretünk, és itt nincs menekülés, itt hiába az ellenállás, berzenkedés, fogcsikorgatás, ebből a térből nem lehet kiugrani. Csak meghalni lehet."

Még kevésbé véletlen, hogy Déry, aki már a magyar proletárdiktatura idején, bár önróniával "szalonkommunistának" vallja magát, semmiképpen sem függetlenül a középeurópai osztályharcoktól nem csak az osztrák antifasiszta felkelésben vesz tevékenyen részt, hanem művészileg is hangot vált: létrejön az a fejlődési szakasz, melyet a "Szemtől szembe" indít be, és amely a "Befejezetlen mondat"-on, a "Felelet"-en, egyes nagyszerű novellákon keresztül több mint egy évtizedre meghatározza írásainak tartalmát és formáját. Az azt követő csalódás időszakát még kevésbé lehet véletlenné, pusztán szubjektív kiábrándulásnak tekinteni. Mindezt persze kgy nem így, hanem komoly, beható tanulmányokban kellene kifejteni. Annál jogosabb ez a követelmény, mert az önéletrajzot olyan mély és igaz poézis előzte meg, mint a "Szembenézni". Itt a csalódás és kétségbeesés egészen új költői formák közt kap hangot. Déry itt sem válaszol, csak kérdez. "Én kilépek a történelemből" ámondja a költeményben Somogyjád, mire Kakukjád erre kérdéssel így felel "És hova be?" Amde ezen messze túlmenően, mely összefüggésben a szenvedélyes tiltakozásból kinövő kérdések költői intenzivitásával olyan kérdések vetődnek fel, amelyek nélkül jelenünk és jövőnk emberi problémáira hiába keresnénk választ. És kérdezni, Csehov hangoztatta ezt, a költő legmélyebb hívása. Ma is mély válságban van az emberiség, az ember emberre válásának nagy ügye. Hogy sok neves teoretikus ezt nem tudja elismerni, nem akarja utmutatá

3.

igényével fellépő fejtegetéseinek középpontjába helyezni, az csak ezeket süllyesztheti a laposság mocsarába, a kérdések érvényét még csak nem is tudja érinteni. Déry írói jelentőségét csak öregbíti, hogy tud és mer így kérdezni. Ennek a Dérynek életében és életművében tehát van fejlődés, van felfelé vezető folytonosság. Ez a Déry nyugodtan mondhatná: van ítélet. És ha ő nem akarja mondani -műveinek sorozata, összefüggése mondja ezt, hangos szóval, félreérthetetlenül.

Lukács György